

Wstęp

Viajar! Perder países!
Ser outro constantemente,
Por a alma não ter raízes
De viver de ver somente!

[To travel! To change countries
To be forever someone else,
With a soul that has no roots
Leaving only off what it sees!]

Fernando Pessoa

Fernando Pessoa – jeden z największych poetów XX wieku, w którego *Księżdzie niepokoju* znaleźć można fragmenty sprawiające wrażenie jakby powstały pod wpływem korepetycji u romantyków (i to – co dziwne – szczególnie polskich) – w niezwykle ciekawy sposób zdefiniował istotę podróżowania. Wyrażona w przywołanym cytacie pochwała zmiany, owego bycia kimś innym, wypróbowywania nowych wariantów siebie, przeciwstawiona koncepcji przeciwniej – stabilnego „ja”, nie tylko wiąże się ściśle z postawą prezentowaną przez mistrza heteronimii, ale też doskonale opisuje specyfikę doświadczania świata w podróży.

W dalszej części przywołanego wiersza rozwija Pessoa swoją teorię podróżowania:

Não pertencer nem a mim!
Ir em frente, ir a seguir
A ausência de ter um fim,
E da ânsia de o conseguir!

Viajar assim é viagem.
Mas faça-o sem ter de meu

Mais que o sonho da passagem.
O resto é só terra e céu¹.

[To belong not even to me!
To go forward, to follow after
The absence of any goal
And any desire to achieve it!

This is what I call travel.
But there is nothing in it of me
Besides my dream of a journey.
The rest is just land and sky²].

Jest tu i potrzeba wyrzeczenia (formułowana przez tego, który w innym miejscu deklarował, że podróżuje się przecież tylko duszą³), i tęsknota za ucieczką od swojego „ja”, schowaniem się za kolejnymi, zmieniającymi się osobowościami⁴, jest wreszcie uparte dążenie do zobaczenia rzeczy takimi, jakie są, do pozostawienia im przestrzeni, żeby mogły po prostu być⁵.

---

1 F. Pessoa: *Poesias*. Nota explicative de João Gaspar Simões e Luiz de Montalvor. Ática, Lizbona 1995, s. 182.

2 Tenże: *Selected poems*. Ed. and transl. R. Zenith. Grove Press, New York 2022, s. 276.

3 W *Księdze niepokoju* pisze poeta: „Co takiego mogą dać mi Chiny, czego nie dała mi już własna dusza? A jeśli moja dusza nie może mi tego dać, jak mi to dadzą Chiny, skoro to właśnie duszą zobaczę Chiny, jeśli się pojawią?” (F. Pessoa: *Księga niepokoju Bernarda Soaresa pomocnika księgowego w Lizbonie*. Przeł. M. Lipszyc. Wydawnictwo Lokator, Warszawa 2007, s. 107). Pessoa, „apostoł wyrzeczenia”, w charakterystyczny dla siebie sposób rezygnuje z realnej podróży, nakierowanej na przestrzeń zewnętrzną, zastępując ją podróżą duszy, ukierunkowaną do wewnątrz.

4 Jak zauważają badacze, w przypadku Pessoa: „Pisanie staje się [...] wyzwoleniem od siebie, od subiektywizmu” (B. Brzozowska: *Spadkobiercy flâneura. Spacer jako twórczość kulturowa – współczesne prezentacje*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2009, s. 133). W wyrażonej w cytowanym wierszu potrzebie, aby nie należeć do siebie, nie mieć korzeni, być ciągle kimś innym, można dostrzec podobną intencję – zarówno podróż, jak i pisanie służyć zatem miały, w rozumieniu Pessoa, podobnemu celowi.

5 W *Wywiadzie z Albertem Caeiro* znajdziemy następujące stwierdzenie: „Jestem naprawdę pierwszym poetą, któremu przyszło do głowy, że istnieje Natura. Inni poeci opiewali Naturę, podporządkowując ją sobie, jakby sami byli Bogiem; ja opiewam Naturę, podporządkowując się jej, bo nic nie wskazuje, że jestem od niej ważniejszy, biorąc pod uwagę, że jestem

Przywołuję ten wiersz, bo wydaje mi się istotny w kontekście podjętego przeze mnie tematu z kilku powodów. Po pierwsze, w pewien sposób dowodzi jego ważności: podróż okazuje się niezbędnym elementem egzystencji, kształtowania własnego „ja” nawet dla tego, kto w prywatnym życiu podróżowania unikał⁶, a jednak to właśnie tę figurę uważał za istotną, domagającą się wprawdzie znaczących przekształceń i dookreśleń, ale jednocześnie niezbędną dla wyrażenia swoich fundamentalnych przekonań. Po drugie, jest dobrym przykładem tego, co nazwać można prywatną teorią podróżowania. Ta w znacznym stopniu skonwencjonalizowana i zrytualizowana praktyka zyskuje przecież w indywidualnym wykonaniu (szczególnie jeśli namysłowi poddają ją lub intensywnie praktykują osobowości tej miary, co Pessoa, ale też Mickiewicz i Słowacki – bohaterowie tej książki) cechy jednostkowe i oryginalne, wydobyte dzięki subiektywnemu oglądowi i specyficznej autorskiej wrażliwości.

Przywoływana tutaj subiektywna definicja podróżowania autorstwa Fernanda Pessoai dobrze oddaje specyficzny i skomplikowany status *travel writing studies*, czyli tej dziedziny badań, która uznaje rangę nie tylko samej podróży, ale również jej tekstowej reprezentacji, a sytuuje się z konieczności na przecięciu wielu bardzo różnorodnych perspektyw i obszarów. Wychodząc od realnie odbytych podróży i opisanie ich fizycznych, etnograficznych, geograficznych „zdobyczy”, przechodzi zawsze w stronę analizy zjawisk innego rodzaju (takich choćby jak kwestie tożsamościowe dochodzące do głosu w przywołanym wierszu lub kolonialne czy genderowe tak mocno obecne w licznych prozatorskich relacjach z podróży w najrozmaitsze zakątki świata, będących przedmiotem analiz dla tej dziedziny badań). *Travel writing studies* wyrastają bowiem nie tylko z konieczności uznania rangi samego doświadczenia podróży, ale także ze świadomości, iż ich opisanie stanowi istotne przesunięcie zainteresowania od fenomenów geograficznych czy etnograficznych ku kulturowym, psychologicznym, politycznym czy wreszcie estetycznym.

---

jej częścią, że z niej się zrodziłem” (F. Pessoa: *Poezje zebrane Alberta Caeiro; heteronimia I*. Oprac. i przeł. W. Charchalis. Czuły Barbarzyńca Press, Warszawa 2011, s. 191). W deklarowanym w zakończeniu niewzruszonym istnieniu ziemi i nieba pobrzmiewają echa tego „odkrycia” Natury i zgody na jej niezależną egzystencję.

6 Młodzieńczą przeprowadzkę do Durbanu (choć wymagała kilkakrotnego odbycia spektakularnej morskiej przeprawy) trudno interpretować w kategoriach podróżowania. Osiedlony na powrót w Lizbonie, nie był już Pessoa skory do żadnych dłuższych wyjazdów (zob. R. Zenith: *Pessoa. A Biography*. Penguin Books, New York 2021).

Takie studia nad podróżopisarstwem zaistniały w badaniach w latach osiemdziesiątych XX wieku, a ich pojawienie się w ramach literaturoznawstwa miało związek z dowartościowaniem tekstów i zjawisk, które wcześniej funkcjonowały niejako na marginesie, uważane były za mniej ważne, usytuowane poza głównymi nurtami naukowych dociekań. Jak zauważają Julia Kuehn i Paul Smethurst: „In literary studies, interest began to turn from the canon to ‘minor texts’, alternative voices and *petits récits* in a war against grand narratives”⁷. Szybko okazało się, że ten kierunek badań łączy się z problemami, takimi jak: (post)kolonializm, *gender studies*, nowy regionalizm – z jednej, ale też badania autobiograficzne, tożsamościowe, problematyka stereotypizacji, imagologii, relacji „swoj – obcy” – z drugiej strony. A zatem refleksja nad podróżopisarstwem nie tylko sytuje się w samym (przesuniętym) centrum zainteresowań badawczych ostatniego dwudziestolecia wieku XX i pierwszego dwudziestolecia wieku XXI, ale na dodatek egzystuje na pograniczu różnych dyscyplin, budząc zainteresowanie zarówno literaturoznawców, jak i językoznawców, kulturoznawców, socjologów, politologów, historyków oraz reprezentantów innych dziedzin. W obrębie samego literaturoznawstwa analiza relacji podróżniczych obejmuje obszerny zestaw form gatunkowych i umożliwia wydobycie z cienia często niezwykle interesujących tekstów autorów nieznanych lub zapomnianych. Pracami o fundamentalnym znaczeniu dla tej dziedziny badań, wskazującymi podstawowe kierunki jej rozwoju, są przede wszystkim takie pozycje, jak: *Orientalizm* Edwarda Saïda⁸, *Colonial Encounters. Europe and the Native Caribbean, 1492–1797* Petera Hulme’a⁹, *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation* Mary Louise Pratt¹⁰, *Discour-*

7 J. Kuehn, P. Smethurst: *Introduction*. In: *New Directions in Travel Writing Studies*. Eds. J. Kuehn, P. Smethurst. Palgrave Macmillan, Basingstoke 2015, s. 1.

8 Choć nie jest to praca o stricte podróżopisarstwie, nie ulega wątpliwości, że wprowadzona przez badacza kategoria i sposób analizowania kolonializmu stanowiły niesłychanie istotny impuls do badań nad podróżopisarstwem właśnie (publikacja ta została wydana w 1978 roku, w książce posługującej się następującym wydaniem polskim: E. Saïd: *Orientalizm*. Przeł. W. Kalinowski. Wstęp Z. Żygulski. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1991).

9 P. Hulme: *Colonial Encounters. Europe and the Native Caribbean, 1492–1797*. Methuen, London–New York 1986.

10 M.L. Pratt: *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*. Routledge, London–New York 1992; polski przekład: Taż: *Imperialne spojrzenie*. Przeł. E.E. Nowakowska. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011.

ses of Difference. An Analysis of Women's Travel Writing and Colonialism Sary Mills¹¹ czy *The Beaten Track: European Tourism, Literature and Ways to 'Culture', 1800–1918* Jamesa Buzarda¹².

Od samego początku w badaniach zauważyć się daje specyficzne przesunięcie: prace te koncentrują się bowiem zazwyczaj nie na samych relacjach podróżniczych jako takich, ale traktują te relacje jako materiał umożliwiający przedstawienie interesujących ich fenomenów (takich, jak kolonializm lub kwestie genderowe). W tę dziedzinę badań wpisana jest zatem swoista wieloobszarowość i wieloperspektywiczność. Obok skupienia się na samych relacjach (ich formach i wyznacznikach gatunkowych, ale też sposobach, w jaki odzwierciedlają fizyczne i geograficzne aspekty odbytych przez ich autorów wojaży, czy wreszcie złożonej strukturze powiązań pomiędzy podróżą, jej opisem, jego publikacją i w końcu lekturą) pojawiają się bowiem analizy dotyczące najróżniejszych obecnych w tych relacjach fenomenów, najpełniej dochodzących do głosu właśnie w zetknięciu z tym, co obce i nowe, z odmiennością kulturową, językową, polityczną. Zakres tematów i aspektów poddawanych analizie wydaje się przy tym, jeśli nie niewyczerpany, to trudny do ujęcia w postaci kompletnego wyliczenia¹³. W obrębie zainteresowania *travel writing*

-
- 11 S. Mills: *Discourses of Difference. An Analysis of Women's Travel Writing and Colonialism*. Routledge, London–New York 1991.
- 12 J. Buzard: *The Beaten Track: European Tourism, Literature and Ways to 'Culture', 1800–1918*. Clarendon Press, Oxford 1993. Dynamiczny rozwój tej dziedziny badań dokumentują też liczne podróżopisarskie antologie (*Travel Writing 1700–1830*. Eds. E.A. Bohls, I. Duncan. Oxford University Press, Oxford 2001; *An Anthology of Women's Travel Writing*. Eds. S. Foster, S. Mills. Manchester University Press, Manchester 2002 czy ostatnio nawet *Travel Writing in the Age of Global Quarantine*. Eds. G. Fisher, D. Robinson. Anthem Press, London–New York 2021), publikacje o charakterze leksykonów (np. *Keywords for Travel Writing Studies: A Critical Glossary*. Eds. Ch. Forsdick, Z. Kinsley, K. Walchester. Anthem Press, London 2019; *The Routledge Research Companion to Travel Writing*. Eds. A. Pettinger, T. Youngs. Tylor & Francis, New York 2020) oraz prestiżowe poświęcone tej tematyce periodyki w rodzaju "Studies in Travel Writing".
- 13 Co podkreślają często autorzy wstępów do monografii zbiorowych związanych z tym obszarem badań (por. *Introduction*. In: *The Routledge Research Companion to Travel Writing...*). Dobrą orientację w zakresie problemów mieszczących się w optyce *travel writing studies* daje czterotomowa publikacja *Travel Writing. Critical Concepts in Literary and Cultural Studies*. Eds. T. Youngs, Ch. Forsdick. Routledge, London–New York 2012, zbierająca najważniejsze i reprezentatywne dla tej dziedziny badań teksty, które podejmują rozważania teoretyczne nad podróżopisarstwem i perspektywami jego rozwoju, ale też kwestiami takimi jak: pisanie i wydawanie relacji z podróży, tłumaczenie, zróżnicowanie czasowe

studies sytuują się choćby tak odmienne kwestie, jak kulinaria i ich kulturotwórczy wymiar¹⁴ – z jednej, a rozwój środków transportu¹⁵ – z drugiej strony. Niewyczerpany czy też trudno wyczerpywalny wydaje się też zasięg terytorialny prowadzonych badań – materiał podróźopisarSKI pozwala na tworzenie licznych monograficznych opracowań na temat wizerunku różnych krajów i obszarów (także tych mniej powszechnie znanych) w ujęciu diachronicznym, synchronicznym, wydobywającym aspekty tożsamościowe, polityczne czy kulturotwórcze¹⁶. Wśród ciągle powiększającej się liczby podróźników obejmowanych krytyczną refleksją z czasem coraz większe znaczenie – na co warto zwrócić uwagę – zaczynają odgrywać ci, którzy pochodzą spoza Europy, a ich relacje pokazują specyficzną perspektywę: uwaga kierowana jest bowiem z peryferii do centrum¹⁷.

Travel writing studies wchodzą zatem i wchodzić muszą w relacje z innymi dziedzinami badań. Do już wymienionych warto może w tym miejscu dodać jeszcze studia nad przekładem. Redaktorki ciekawej monografii zbiorowej *Travel Narratives in Translation*, Alison Martin i Susan Pickford, nie tylko zwracają uwagę na wzajemne powiązania i zasługi tych dwóch dziedzin badań. Rysują też interesującą – wywiedzioną z definicji słownikowej autorstwa Samuela Johnsona (1755) – paralełę pomiędzy podróźnikiem i tłumaczem, gdyż istotą działalności ich obu jest poruszanie się między językami i kulturami¹⁸.

---

i przestrzenne podróźopisarstwa, środki transportu, typy podróźników czy odmienne podejścia do podróźowania.

- 14 Np. A. See: *A Taste for Adventure. A Culinary Odyssey around the World*. Seal Press, New York 2001; *Mapping Appetite: Essays on Food, Fiction and Culture*. Eds. J. Nyman, P. Gallardo-Torrano. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle 2007.
- 15 Np. W. Schivelbusch: *Geschichte der Eisenbahnreise: zur Industrialisierung von Raum und Zeit im 19. Jahrhundert*. Carl Hansen Verlag, München–Berlin 1977; E. Robinson-Tomsett: *Women, Travel and Identity: Journeys by Rail and Sea, 1870–1940*. Manchester University Press, Manchester 2013.
- 16 Por. np. R. Clarke: *Travel Writing from Black Australia: Utopia, Melancholia and Aboriginality*. Routledge, New York 2016; H.V. Livermore: *Portugal. A Travellers History*. Boydell & Brewer, Woodbridge 2004; *The Balkans in Travel Writing*. Ed. M. Krivokapić. Cambridge Scholars Publishing, Cambridge 2015.
- 17 T. Youngs: *The Cambridge Introduction to Travel Writing*. Cambridge University Press, Cambridge 2013, s. 10.
- 18 *Travel Narratives in Translation 1750–1830: Nationalism, Ideology, Gender*. Eds. A. Martin, S. Pickford. Routledge, New York 2012, s. 1–2. Jednocześnie: „Like travel itself, translation

W badaniach nad podróżopisarstwem silnie obecna jest też świadomość specyficznego statusu narracji na temat miejsc i ludzi, wyłaniającej się z zapisków podróżników. Choć punktem wyjścia są realne wyprawy, ich tekstowe reprezentacje stanowią swoistą wyobraźniową nadbudowę, która więcej mówi o samych autorach-podróżnikach, o kulturach, które oni sami reprezentują, niż o konkretnej fizycznej przestrzeni, którą odwiedzili¹⁹. Jak zauważają James Duncan i Derek Gregory, istotą procesu, który musi być każdorazowo analizowany, jest zatem w przypadku relacji z podróży „sense of re-imagining the world through its re-presentation”²⁰. Nie jest zatem ani przypadkowe, ani mało znaczące, że materiał podróżopisarski stanowi też fundament analiz imagologicznych, mających na celu rekonstrukcję sposobu, w jaki postrzegane są poszczególne narody przez przybyszów z zewnątrz²¹. Takie przesunięcie refleksji w stronę już nie samego świata doświadczanego w podróży, ale tworzonych na tej podstawie wyobrażeń, sprawia, że relacje podróżnicze stają się interesujące dla coraz szerszych kręgów badaczy. Przed literaturoznawcami otwierają nowe perspektywy analizy podróży fikcyjnych, dla historyków idei mogą zaś być podstawą do przedstawienia istotnych zmian mentalnych, świadomościowych oraz ich wpływu na dzieje poszczególnych państw i społeczeństw. Znakomitym przykładem tego typu badań jest praca Larry’ego Wolffa *Wynalezienie Europy Wschodniej*. Autor przekonująco dowodzi, że Europa Wschodnia (podobnie jak Europa Środkowa)

---

can produce violence or cooperation, conflict or exchange. It also leads to the creation of intermediate ground on which newly formed meaning find their own space” (T. Youngs: *The Cambridge Introduction to Travel Writing...*, s. 10). Mając na względzie stopień skomplikowania procesu przekładu (będący osobną dziedziną namysłu w ramach *travel writing studies*), aby uniknąć w tej książce tworzenia nowych znaczeń, decyduję się na cytowanie obcojęzycznej literatury tam, gdzie to możliwe, w jej oryginalnym brzmieniu lub w oficjalnie obowiązujących przekładach. Dla precyzji prowadzonych wywodów to rozwiązanie okazuje się najlepsze. Powstanie nieheterogenicznej całości stanowi wprawdzie jego efekt uboczny, ale skłaniam się ku przekonaniu, że w książce poświęconej podróżopisarstwu praktyka dobrze obecna w dziełach tego rodzaju (czyli włączanie w obręb narracji fraz czy cytatów w różnych językach) jest akceptowalna.

19 *Writes of Passage: Reading Travel Writing*. Eds. J. Duncan, D. Gregory. Routledge, London 1999, s. 4.

20 Tamże, s. 1.

21 Zob. *Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey*. Eds. M. Beller, J. Leerksen. Brill, New York–Amsterdam 2007.

miała swój początek jako idea, a nie konkretna przestrzeń geograficzna, a jej początki badacz sytuuje w oświeceniu, kiedy to dochodzi do wypracowania nowego podziału kontynentu – zamiast obowiązującego dotąd, wyposażonego w głębokie sensy przeciwstawienia Północy i Południa, pojawiać się zaczyna opozycja Wschód – Zachód. Materiałem, na którym w znacznym stopniu badacz opiera swoje analizy, są właśnie relacje z podróży. Nieprzypadkowo chyba zwraca również uwagę na pewną analogię pomiędzy rekonstruowanym przez siebie konceptem a fundamentalnymi dla *travel writing studies* kategoriami:

Czy to w duchu imaginacyjnym czy filozoficznym, figlarnym czy naukowym, badanie Europy Wschodniej, tak jak orientalizm, było formą intelektualnego panowania, łączenia wiedzy i władzy, utrwalania dominacji i podporządkowywania²².

Nie jest moim celem przedstawienie wszystkich perspektyw i kierunków badań objętych wspólną nazwą *travel writing studies*, a także wszystkich międzyobszarowych interakcji występujących w ich ramach w tym krótkim wprowadzeniu do książki, której przedmiot jest przecież nieporównanie skromniejszy – bierze ona za cel zrekonstruowanie swoistych teorii podróżowania wyłaniających się z zapisków dwóch polskich romantyków: Mickiewicza i Słowackiego. Wybór akurat tych dwóch autorów spośród wielu twórców epoki przemierzających w tym czasie nie tylko europejskie ścieżki wynika z jednej strony z ich oczywistego uprzywilejowania w polskiej historii literatury, a co za tym idzie – przekonania, że takie uzupełnienie myślenia o życiu i postawach poetów, jakie wynikać może z drobiazgowego prześledzenia ich doświadczeń podróżnych, wydaje się konieczne w przypadku autorów tak ważnych w naszej rodzimej tradycji. Z drugiej zaś strony długotrwały zwyczaj zestawiania ze sobą Mickiewicza i Słowackiego, znajdujący oparcie w dostrzegalnej „równoległości” ich biografii, skłania do tego, aby przynajmniej niektóre tematy podejmować w odniesieniu do życia czy twórczości ich obu. Wydaje się, że podróże i podróżopisanie to właśnie taki temat: czas, przestrzeń, uwarunkowania, motywacje w obu przypadkach wydają się na tyle

---

22 L. Wolff: *Wynalezienie Europy Wschodniej. Mapa cywilizacji w dobie oświecenia*. Przeł. T. Biełoń. Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2020, s. 33.

bliskie, że trudno nie zapytać o to, czy doświadczając w tych samych czasach takich samych fenomenów, mogli je obaj twórcy odbierać w zupełnie różny sposób, czy jednak – w tej epoce gloryfikującej oryginalność i (często skrajny) indywidualizm – akurat w sztuce podróżowania skazani byli na powtórzenie. Pytanie to wydaje się tym istotniejsze, że przecież wojażowanie nie było krótkim epizodem, ale aktywnością, która – można powiedzieć – wchłonęła ich biografie. Trudno się w związku z tym oprzeć pokusie sprawdzenia, czy i w jakim stopniu ją w swoich pisanych z drogi listach stematyzowali, w czym widzieli jej wartość. Kwestia ta w przypadku tych dwóch czołowych twórców wydaje się tym bardziej interesująca, że wiecznie żywa koncepcja „antagonizmu wieszczów”²³ wszelkie zestawienia umieszcza od razu w kontekście koniecznej – choć domniemanej jedynie – odmienności prezentowanych postaw (o czym będzie jeszcze mowa). Mimo że w dobie romantyzmu podróże były zjawiskiem powszechnym, jakiegokolwiek poszerzenie grona bohaterów tej książki utrudniłoby zrealizowanie założonych celów. I choć na polskim narodowym podium lokujemy zazwyczaj Wielką Czwórkę – już nawet taki skład w analizach podróżopisarskich stanowiłby poważny problem. Pomiędzy wojażami Mickiewicza i Słowackiego wyznaczyć się bowiem daje wiele punktów wspólnych, a możliwe perspektywy oglądu zdają się krzyżować, tymczasem przypadki Norwida i Krasińskiego wyraźnie się na tym tle odróżniają. Pierwszy choćby dlatego, że ten wyraźnie młodszy romantyk podróżował już po innym świecie²⁴. W przypadku Krasińskiego natomiast nie o dystans czasowy chodzi, ale o to, że sytuację zamożnego hrabiego, dość swobodnie przemierzającego się pomiędzy europejskimi miastami, zaglądającego też w rodzime strony i kształtującego trasy swoich wojaży często jedynie podług porywów serca (i to nie zachwytem nad pięknem zabytków czy przyrody powodowanych)²⁵, trudno porównać z podróżą i jej funkcją w biografii Mickiewicza i Słowackiego, a wpływ tych uwarunkowań na przyjętą w drodze optykę był znaczący.

23 M. Kridl: *Antagonizm wieszczów. Rzecz o stosunku Słowackiego do Mickiewicza*. Wydawnictwo M. Arcta, Warszawa 1925; M. Bąk: *Twórczy lęk Słowackiego. Antagonizm wieszczów po latach*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013.

24 Zob. W. Tomasiak: *Ikona nowoczesności. Kolej w literaturze polskiej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2007, s. 21.

25 Z. Sudolski: *Krasiński. Opowieść biograficzna*. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1977, s. 168, 204–205, 222.

Nie zmierzam też w tym krótkim wstępie do zestawienia kompletnej bibliografii dynamicznie rozwijających się *travel writing studies* – byłoby to niemożliwe ze względu na ogromną liczbę istotnych pozycji i bogactwo tematów mieszczących się w ich obrębie, a obejmujących (jeśli przyjmijemy kryterium geograficzne, a nie jest ono jedynym możliwym) dosłownie cały świat. Naszkicowana tu zaledwie mapa najważniejszych tendencji i zagadnień służyć ma dwóm celom. Po pierwsze, pokazaniu, że choć kwestie kolonialne i genderowe od początku stanowiły fundamentalne kierunki rozwoju refleksji nad podróżopisarstwem, w efekcie czego prace z tego zakresu często dosłownie przywracają głos tym, którzy byli go pozbawieni, uzupełniając „oficjalną”, „mainstreamową” narrację o przeszłości i teraźniejszości Europy i świata, to jednak ich rozwój przyniósł także eksplorację bardzo wielu innych, wcześniej marginalizowanych pól tematycznych. Po drugie, podkreśleniu, że nowoczesna turystyka narodziła się w istocie w wieku XIX, stąd zainteresowanie wielu autorów skupia się właśnie na analizie praktyk i dyskursu podróżopisarskiego tego stulecia, nie rzadko ze szczególnym uwzględnieniem romantyzmu²⁶. Wydaje się zatem, że zwrócenie się w stronę zapisków ważnych dziewiętnastowiecznych autorów relacji składających się na obraz ich doświadczeń podróżniczych jest dobrze umotywowane dotychczasowym rozwojem *travel writing studies*.

Trzeba przy tym zaakcentować, że również w rodzimych badaniach (szczególnie literaturoznawczych) refleksja nad podróżopisarstwem jest już dobrze obecna. Mamy do dyspozycji przede wszystkim szereg prac o fundamentalnym znaczeniu dla tej tematyki autorstwa polskich badaczy (np. *Socjologia podróży* Krzysztofa Podemskiego²⁷; *Apetyt turysty. O doświadczeniu*

26 C.W. Thompson: *French Romantic Travel Writing. Chateaubriand to Nerval*. Oxford University Press, Oxford–New York 2012; *Literary Tourism and Nineteenth-Century Culture*. Ed. N. Watson. Palgrave Macmillan, London 2009; B. Colbert: *Shelley's Eye: Travel Writing and Aesthetic Vision*. Routledge, New York 2016; P. Smethurst: *Travel Writing and the Natural World, 1768–1840*. Palgrave Macmillan, New York 2012; R. Jarvis: *Romantic Writing and Pedestrian Travel*. St. Martin's Press, London 1997; T. Youngs: *Travel Writing in the Nineteenth Century: Filling the Blank Spaces*. Anthem Press, Cambridge 2006; N. Leask: *Curiosity and the Aesthetics of Travel Writing 1770–1840*. Oxford University Press, Oxford 2004; B.M. Stafford: *Voyage into Substance: Art, Science, Nature, and Illustrated Travel Account 1760–1840*. MIT Press, Cambridge–London 1984; R. Cardinal: *Romantic travel*. In: *Rewriting the Self: Histories from the Renaissance to the Present*. Ed. R. Porter. Routledge, London–New York 1997, s. 135–155.

27 K. Podemski: *Socjologia podróży*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2005.

świata w podróży Anny Wieczorkiewicz²⁸; *Europejczyk w podróży 1850–1939* pod redakcją Ewy Ihnatowicz i Stefana Ciary²⁹; *Podróż i literatura: 1864–1914* pod redakcją Ewy Ihnatowicz³⁰; *Metamorfozy podróży. Kultura i tożsamość* w opracowaniu Jolanty Sztachelskiej, Grzegorza Moroz, Małgorzaty Kameckiej i Karoliny Szymborskiej³¹; *Topografie podróży* pod redakcją Anity Całek³²). Wszystkie najważniejsze zaznaczone w badaniach światowych tendencje zostały podjęte i twórczo opracowane również w Polsce. Dysponujemy zatem bardzo ciekawymi polskimi pracami wpisującymi się w nurt postkolonialny³³, genderowy³⁴ czy imagologiczny³⁵. Polskie opracowania również

-
- 28 A. Wieczorkiewicz: *Apetyt turysty. O doświadczaniu świata w podróży*. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 2008.
- 29 *Europejczyk w podróży 1850–1939*. Red. E. Ihnatowicz, S. Ciara. Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2010.
- 30 *Podróż i literatura 1864–1914*. Red. E. Ihnatowicz. Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.
- 31 *Metamorfozy podróży. Kultura i tożsamość*. Red. J. Sztachelska, G. Moroz, M. Kamecka, K. Szymborska. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2012.
- 32 *Topografie podróży*. Red. A. Całek. Ośrodek Badawczy: Facta Ficta, Wrocław 2020.
- 33 Np. W. Forajter: *Kolonizator skolonizowany. Przypadek Sygurda Wiśniowskiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2014. Można przy tej okazji nadmienić, że teoria postkolonialna znalazła szersze zastosowanie w badaniach nad romantyzmem – nieograniczone jedynie do kwestii podróżopisarskich (zob. *Romantyzm środkowoeuropejski w kontekście postkolonialnym*. Część 1. Red. M. Kuziak, B. Nawrocki. Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa 2016; *Romantyzm środkowoeuropejski w kontekście postkolonialnym*. Część 2. Red. M. Kuziak, B. Nawrocki. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 2016; *Słowacki postkolonialny*. Red. M. Kuziak. Teatr Polski im. H. Konieczki w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2011; M. Kuziak: *Mickiewicz postkolonialnie (I). Słowiński głos w prelekcjach paryskich; Mickiewicz postkolonialnie (II) Wartość kulturowego braku*. W: Tenże: *Inny Mickiewicz*. Wydawnictwo Słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2013).
- 34 Przykładem może być monograficzny numer pisma „Wiek XIX. Rocznik Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza” 2020 poświęcony kobiecemu podróżowaniu czy również monograficzny numer „Postscriptum Polonistycznego” 2021, nr 1, którego temat przewodni został sformułowany następująco: *Z walizką w rękę – kobiety w podróży*.
- 35 Np. T. Ewertowski: *Images of China in Polish and Serbian Travel Writings, 1720–1949*. Brill, Leiden–Boston 2020. Warto przywołać także w tym kontekście prace Aleksandry Niewiary, a zwłaszcza książki *Imagologia: pamięć zbiorowa, umysł i kultura*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2019 oraz *Wyobrażenia o narodach w pamiętnikach i dziennikach z XVI–XIX wieku*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2000. Choć nie dotyczą one bezpośrednio podróżopisarstwa, wpisują się w ważny dla tego nurtu pisarstwa kontekst.

ukazują, jak bardzo podróże dziewiętnastowieczne ważne są dla zrozumienia współczesnej turystyki, a romantyzm także w tym względzie zdaje się wyznaczać próg nowoczesności³⁶. Dobrze tego dowodzi praca *Od Galicji po Amerykę. Literackim tropem XIX-wiecznych podróży* Tadeusza Budrewicza i Magdaleny Sadlik. Książka ta, przynosząca niezwykle istotne ustalenia dotyczące różnych aspektów podróżowania, choć jej autorzy przyznają (co deklarują we wstępie) prymat ostatniemu ćwierćwieczu wieku XIX, sięgają przecież również do relacji wcześniejszych, słusznie uznając, że: „[...] pomimo niewątpliwych różnic wynikających między innymi z cywilizacyjnego postępu, zmian społeczno-obyczajowych, podróże wieku »pary i elektryczności« jawią się jako spójne zjawisko w obrębie całej XIX-wiecznej formacji kulturowej”³⁷. W badaniach polskich został także znacząco odnotowany nurt poświęcony „geografii wyobrażonej”, czego znakomitym przykładem może być praca Anny Marty Dworak *Europa wyobrażona. Świadomość europejska w polskim piśmiennictwie doby międzypowstaniowej pod zaborami*, która przekonująco dowodzi, jak ważne było postrzeganie Europy jako całości i jak mocno zostało osadzone w świadomości „romantyków krajowych”. Badaczka pisze:

[...] w wyobraźni polskich autorów zarysowywał się często pasjonujący obraz Europy jako spójnego organizmu, jako harmonijnie rozwijającej się całości. W ten sposób w XIX wieku dostrzeżona została jedność europejskiej kultury³⁸.

Ustalenia autorki oparte są, oczywiście, na różnych źródłach, ale zwraca ona również uwagę na istotną rolę relacji podróżniczych w kształtowaniu się analizowanego przez nią zjawiska, gdyż „każda podróż dokonywała reinterpretacji wyobrażenia Europy”³⁹. Jednocześnie powiedzieć można, że

36 Nie oznacza to, oczywiście, braku zainteresowania podróżami wcześniejszymi, choć w tym przypadku narzędzia wypracowane przez *travel writing studies* są rzadziej wykorzystywane, proponowane ujęcia mają raczej historyczno-opisowy charakter (zob. M.E. Kowalczyk, *Zagraniczne podróże Polek w epoce oświecenia*. Wydawnictwo LTW, Łomianki 2019 czy teksty zgromadzone w monograficznym, poświęconym podróżom tomie pisma „Wiek Oświecenia”).

37 T. Budrewicz, M. Sadlik: *Od Galicji po Amerykę. Literackim tropem XIX-wiecznych podróży*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2018.

38 A.M. Dworak: *Europa wyobrażona. Świadomość europejska w polskim piśmiennictwie doby międzypowstaniowej pod zaborami*. Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów 2022, s. 389.

39 Tamże, s. 44.

w pracy tej, jak w soczewce, skupiają się rysy charakterystyczne dla *travel writing studies* w ogóle, stanowiące zarazem ogromną zaletę tego typu badań: uwzględnienie tego, co marginalne (poprzez dopuszczenie do głosu twórców *minorum gentium*, ale też dowartościowanie tekstów często pomijanych, w tym takich, jak pamiętniki i dzienniki), pozwala na odsłonięcie kwestii o znaczeniu fundamentalnym, stanowiących swoistą lukę w postrzeganiu historii ważnych idei kształtujących myślenie Polaków, a do takich bez wątpienia należy idea Europy właśnie.

Fundamentalną dla refleksji nad przemierzaniem świata w pierwszej połowie wieku XIX i tworzeniem tekstowych zapisów takich doświadczeń pracą jest, oczywiście, książka Stanisława Burkota *Polskie podróżopisarstwo romantyczne*⁴⁰. Wiele ważnych ustaleń przynosi także wstęp do antologii „*Do ziemi naszej*”. *Podróże romantyków* Janiny Kamionki-Straszakowej⁴¹. Ranga i znaczenie zjawiska dla kultury epoki zostały odnotowane i syntetycznie omówione w ważnych pracach o charakterze słownikowym: hasło *Podróż* autorstwa Janiny Kamionki-Straszakowej w *Słowniku literatury polskiej XIX wieku*⁴² oraz hasło *Podróż/podrózopisarstwo* autorstwa Grzegorza Kowalskiego w *Słowniku polskiej krytyki literackiej 1764–1918*⁴³. Trzy pierwsze pozycje ze względu na czas powstania, ostatnia ze względu na swój teoretycznoliteracki charakter nie korzystają z ustaleń *travel writing studies*, co nie przeszkadza w tworzeniu bardzo trafnych opisów romantycznych wojaży, wyodrębnianiu ich najbardziej charakterystycznych cech czy wreszcie proponowaniu możliwych typologii tego zjawiska. Zainteresowanie podróżopisarstwem i próba analizy relacji podróżniczych także w rodzimym literaturoznawstwie doprowadziły do ponownego odkrycia rzadko analizowanych tekstów⁴⁴, a czasem wydobycia

40 S. Burkot: *Polskie podróżopisarstwo romantyczne*. PWN, Warszawa 1988.

41 J. Kamionka-Straszakowa: „*Do ziemi naszej*”. *Podróże romantyków*. Wydawnictwo Literackie, Kraków 1988.

42 Taż: *Podróż*. W: *Słownik literatury polskiej XIX wieku*. Red. J. Bachórz, A. Kowalczykowa. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2009, s. 698–703.

43 G. Kowalski: *Podróż/podrózopisarstwo*. W: *Słownik polskiej krytyki literackiej 1764–1918. Pojęcia – terminy – zjawiska – przekroje*. T. 2. Red. J. Bachórz, G. Borkowska, T. Kostkiewiczowa, M. Rudkowska, M. Strzyżewski. Instytut Badań Literackich PAN, Toruń–Warszawa, s. 273–287.

44 Np. B. Mytych-Forajter: *Latająca ryba. Studia o podróżopisarstwie Ignacego Domeyki*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2014; M. Bąk: *Camões i smak sardynek*.

z (niesłusznego) zapomnienia autorów takich, jak Seweryn Korzeliński, Bolesław Dolański, Antoni Marcinkowski i wielu innych.

Podróż jako przeżycie pokoleniowe romantyków odcisnęła swoje piętno na większości życiorysów twórców tej epoki. W zasadzie więc w tym przypadku możemy mówić o zjawisku do pewnego stopnia odwrotnym od tego, które legło u podstaw rozwoju *travel writing studies* w latach osiemdziesiątych XX wieku. W przywoływanym już cytacie ze wstępu do monografii zbiorowej *New Directions in Travel Writing Studies* zwracano uwagę na fakt pewnego „antymainstreamowego” wychylenia tej dziedziny badań jako tych, które świadomie sytuowały się na marginesach głównych literaturoznawczych dociekań, obierając za przedmiot zainteresowania teksty i autorów uważanych wcześniej za mniej ważnych czy wręcz nieistotnych. Badacze zajmujący się romantyzmem, oczywiście, również mają – o czym już wspomniałam – o kogo się upominać, ale jednocześnie refleksja nad podróżą wydaje się nieunikniona także w przypadku badań nad najważniejszymi twórcami epoki. Jakakolwiek próba analizy pisarstwa wielu romantyków, w tym także, rzecz jasna, bohaterów tej książki, jest absolutnie niemożliwa bez uwzględnienia tego elementu. Musi on być brany pod uwagę nie tylko w opracowaniach biograficznych czy interpretacjach poszczególnych tekstów, ale też domaga się ujęcia monograficznego. Badania w tym zakresie były już podejmowane, dla przykładu wymienić tutaj można prace poświęcone podróży wschodniej Słowackiego i jej literackiej „reprezentacji” (np. Jana Reychmana *Podróż Słowackiego na Wschód na tle orientalizmu romantycznego*⁴⁵; Ryszarda Przybylskiego *Podróż Słowackiego na Wschód*⁴⁶; Leszka Libery *Juliusza Słowackiego „Podróż do Ziemi Świętej z Neapolu”*⁴⁷, Marii Kalinowskiej *Juliusza Słowackiego „Podróż do Ziemi Świętej z Neapolu”: glosy*⁴⁸, niezwykle ciekawe szkice interpretacyjne zgromadzone w trzecim tomie publikacji *Raptularz wschodni Juliu-*

Polskie dziewiętnastowieczne relacje z podróży do Portugalii. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2019.

45 J. Reychman: *Podróż Słowackiego na Wschód na tle orientalizmu romantycznego.* [Brak wydawcy], Warszawa 1959.

46 R. Przybylski: *Podróż Juliusza Słowackiego na Wschód.* Wydawnictwo Literackie, Kraków 1982.

47 L. Libera: *Juliusza Słowackiego „Podróż do Ziemi Świętej z Neapolu”.* Pro Scientia, Poznań 1993.

48 M. Kalinowska: *Juliusza Słowackiego „Podróż do Ziemi Świętej z Neapolu”: glosy.* Słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2011.

sza *Słowackiego: edycja – studia – komentarze*⁴⁹), prace sytuujące się na przecięciu analizy realnych podróży i ich literackich ekwiwalentów (np. poświęcone Mickiewiczowi i Słowackiemu fragmenty książki Doroty Kulczyckiej na temat obrazu Bliskiego Wschodu w literaturze romantycznej⁵⁰ czy jeszcze szerzej toposowi wędrowca w pismach wieszczów⁵¹), prace dotyczące wizerunku Grecji w twórczości romantyków (Marii Kalinowskiej *Grecja romantyków. Studia nad obrazem Grecji w literaturze romantycznej*⁵²), rekonstrukcji tras przemierzanych przez wieszczów (jak choćby Franciszka Ziejki *Podróże pisarzy: Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Henryk Sienkiewicz i inni*⁵³ czy stosowne rozdziały w biografiiach poetów, np. *Podróż po Europie (1829–1831)* w książce Adam Mickiewicz. *Życie romantyka*, której autorem jest Roman Koropeckij⁵⁴, lub wyraźne uprzywilejowanie opisu poszczególnych lokalizacji, które w swej życiowej drodze odwiedzał Słowacki, w biografii *Szat Anioł* Jana Zielińskiego⁵⁵, gdzie w każdym rozdziale poświęconym kolejnemu etapowi podróży znajduje się sekcja *Miejsce*), uzupełnienia wybranych fraz poetyckich rekonstrukcją dostępnych informacji na temat miejsc, których one dotyczą (Wojciecha Tomasika *Jeziro Genewskie. Śladami Krasieńskiego i Słowackiego*⁵⁶), relacji

-
- 49 *Raptularz wschodni Juliusza Słowackiego: edycja – studia – komentarze*. T. 3: *Studia i interpretacje*. Red. M. Kalinowska, E. Kiślak, Z. Przychodniak. Wydział „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego, Wydawnictwo DiG, Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Warszawa 2019.
- 50 D. Kulczycka: *W stronę Orientu. Polscy i francuscy romantycy o Bliskim Wschodzie*. Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2012.
- 51 Zob. J. Kamionka-Straszakowa: *Zbłąkany wędrowiec. Z dziejów romantycznej topiki*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1992. Książka ta dotyczy toposu *homo viator* w piśmiennictwie romantyków w ogóle, rozdziały: *W przestrzeni wzniosłości. Pejzaże krymskie Mickiewicza – podróż kreacyjna* (s. 142–157) oraz *Wędrowcy Słowackiego* (s. 198–231) poświęcone są wieszczom.
- 52 M. Kalinowska: *Grecja romantyków. Studia nad obrazem Grecji w literaturze romantycznej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1994.
- 53 F. Ziejka: *Podróże pisarzy: Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Henryk Sienkiewicz i inni*. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 2019.
- 54 R. Koropeckij: *Adam Mickiewicz. Życie romantyka*. Przeł. M. Glasenapp. Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2013.
- 55 J. Zieliński: *Słowacki. Szat Anioł*. Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2009.
- 56 W. Tomasik: *Jeziro Genewskie. Śladami Krasieńskiego i Słowackiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2021.

między geografią realną a wyobrażoną (*Geografia Słowackiego* pod redakcją Doroty Siwickiej i Marty Zielińskiej⁵⁷) czy kontaktów międzykulturowych (*Adam Mickiewicz w oczach Francuzów* Zofii Mitosek⁵⁸). Warto też zwrócić uwagę na projekty funkcjonujące w przestrzeni internetowej i dzięki możliwościom tego medium oferujące nie tylko opisanie podróży romantyków, ale przeniesienie ich na mapę, obudowanie dokumentacją ikonograficzną. Znakomitym przykładem takiego (bardzo nowoczesnego i zrealizowanego na najwyższym poziomie merytorycznym) podejścia do podróży wschodniej Słowackiego może być projekt *Raptularz Juliusza Słowackiego z Podróży na Wschód* (<https://slowacki.al.uw.edu.pl>)⁵⁹. Warto przy tej okazji przywołać również *Atlas romantyzmu* (<http://nplp.pl/kolekcja/atlas-romantyzmu/>), prezentujący mapę ówczesnego świata – w sensie i geograficznym, i wyobrażonym, poszczególne miejsca na owej mapie opatrzone są bowiem znakomicie opracowanymi hasłami, pokazującymi ich ogląd przez przedstawicieli epoki (przy czym materiałem obficie tu wykorzystywanym jest korespondencja romantyków).

Czy zatem jest w krajobrazie polskiej romantologii miejsce na kolejną książkę o podróżowaniu największych poetów tej doby? Jestem przekonana, że tak. Rozwijające się dynamicznie na świecie i w Polsce *travel writing studies* podsuwają nowe pytania i podpowiadają, jak szukać na nie odpowiedzi. I nawet jeśli są to w istocie mikropytania, na które udzielić można w najlepszym razie mikroodpowiedzi, to może mimo wszystko warto wyruszyć w taką podróż, mając w pamięci, że ten nurt badań wyrasta niejako z zakwestionowania niewzruszonego przekonania, że – mówiąc językiem Szymborskiej – „to, co ważne, ważniejsze jest od nieważnego”. Materiałem, który chcę poddać analizie w tej książce, jest korespondencja obu poetów – prowadzona przez całe życie, powstająca w drodze, wysyłana z miejsc krótszego i dłuższego pobytu. Choć była już ona wielokrotnie przedmiotem bardzo różnych analiz, nie powstało dotąd opracowanie monograficzne poświęcone walorom podróżopisarskim epistolografii wieszczów. A przecież w listach Mickiewicza

57 *Geografia Słowackiego*. Red. D. Siwicka, M. Zielińska. Fundacja Akademia Humanistyczna, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2012.

58 Z. Mitosek: *Adam Mickiewicz w oczach Francuzów*. „Teksty Drugie” 1992, nr 1–2, s. 5–20.

59 Skromniejszym przykładem tego typu praktyk (o ambicjach popularyzatorskich) może być internetowa prezentacja trasy podróży Mickiewicza: *Mickiewicz. Od Nowogródka do Konstantynopola* (<https://uploads.knightlab.com/storymaps/7f94a0af4fc4e2abb07afco7598b3ac3/mickiewicz-in-europe-and-beyond/index.html>).

i Słowackiego podróz obecna jest na wiele sposobów – nie tylko jako (najbardziej oczywisty) kontekst (zmieniające się miejsca pobytu wyznaczają kolejne etapy w życiu poetów), ale też źródło anegdot (spotkanie z tym, co nowe, inne wywołuje emocje, sprzyja przygodom różnego rodzaju), doświadczenie poznawcze (na kartach listów odnotowywana jest przecież wiedza geograficzna, kulturowa, literacka) czy wreszcie przedmiot refleksji (kiedy podróżowanie samo w sobie staje się istotą namysłu piszących). Analiza korespondencji pozwala na odtworzenie wrażeń i refleksji na temat odwiedzanych miejsc, które zrodziły się w myślach poetów podczas pobytu tamże. Mają one zatem ów szczególny walor aktualności, świeżości, nie są to sądy formułowane po latach i często zniekształcone już wpływem późniejszych przeżyć.

Nie jest zapewne zaskakujące, że fragmentów tego rodzaju, o wielkim „podróżopisarskim potencjale”, występuje w korespondencji obu poetów bardzo dużo, choć są to zazwyczaj fragmenty właśnie, wplecione ściśle w tkanekę listów realizujących bardzo różne funkcje. Nie wszystkie będą mogły zostać przywołane w tej książce, choć wszystkie posłużyły za punkt wyjścia prac interpretacyjnych, które pozwoliły wyodrębnić najważniejsze tendencje podróżopisarskie obecne w epistolografii Mickiewicza i Słowackiego, kluczowe zagadnienia i tematy, a także specyficzne, autorskie teorie podróżowania dające się wyczytać z ich listów⁶⁰. Dla egzemplifikacji stawianych tez, a także uzasadnienia proponowanych wniosków potrzebne będą nieraz bardzo rozbudowane cytaty. Podzielając w pełni przekonanie Anity Całek, iż delikatna materia listów nie powinna być nadmiernie kawałkowana, a ograniczone do niezbędnego minimum zdania, wyrwane z ich macierzystego kontekstu, często w pracach badawczych używane są instrumentalnie, tracąc swój naturalny wydźwięk⁶¹, pozwałam sobie na przytaczanie (choć, niestety, nie bez pewnych oczywistych ograniczeń) fragmentów większych i bardziej rozbudowanych. Krótkie wyimki z korespondencji poetów pojawiają się zazwyczaj jedynie na prawach powtórzenia, kiedy obszerniejszy fragment, prezentujący właściwy

60 Warto, jak się zdaje, podjąć wysiłek ich zrekonstruowania, gdyż, jak przypomina Jacek Kolbuszewski: „Że wiek XIX stworzył całą filozofię podróży, to specjalnie dziwić nie powinno. Dość przypomnieć, że zwyczajny przejazd z Krakowa do Paryża trwał około miesiąca [...]” (J. Kolbuszewski: *Podróż romantyczno-historyczna*. W: Tenże: *Dziwne podróże, dziwni podróżnicy*. Instytut Wydawniczy Nasza Księgarnia, Warszawa 1977, s. 117). Nie ulega wątpliwości, że sporo czasu w podróży spędzali też Mickiewicz i Słowacki.

61 A. Całek: *Nowa teoria listu*. Księgarnia Akademicka, Kraków 2019, s. 37.

kontekst, został już wcześniej zacytowany w innym miejscu. Jednocześnie takie celowe powtórzenia zmierzają do pokazania przywoływanych obserwacji wieszczów z możliwie wielu perspektyw, ujawniając różne potencjalnie wynikające z nich sensory. Nie udało się w ten sposób całkiem zapobiec strategii, w której centrum znajduje się „fragmentaryzacja listów, czyli dzielenie ich wersji integralnej na »użyteczne« cytaty i »nieużyteczną« resztę”⁶², tematem książki jest bowiem analiza podrózpisarskich wypowiedzi Mickiewicza i Słowackiego, a taki charakter dobrze ujawniają właśnie fragmenty poszczególnych listów, choć nie sposób nie zauważyć, że cała „epistolarna suita” obu autorów jako taka (w znakomitej większości) wpisana została w formułę listów z drogi.

Choć ta część korespondencji wieszczów, która realizuje formułę „listów z/o podróży”, funkcjonuje w pewnym rozproszeniu, nigdy nie zostały one ułożone przez ich autorów w żadne cykle i całości o takim właśnie zabarwieniu, nie zostały także opublikowane przez wieszczów z zamiarem popularyzacji zdobytej podczas swoich wędrówek wiedzy o odwiedzanych miejscach – nie stanowi to przeszkody w rozpatrywaniu tych dokumentów właśnie w kategoriach podrózpisarskich. Wiemy, że prywatne listy do bliskich miały w epoce szczególny status, często przeznaczone były dla szerszego kręgu odbiorców niż nominalny adresat, odczytywane po wielokroć docierały do zróżnicowanej „publiczności”. Nie była to zresztą specyfika dotycząca tradycji polskiej czy jedynie korespondencji wybitnych jednostek. Jak przypomina Judith Adler:

Recent French scholarship has definitively established that a travel literature which never assumed book form (unedited diaries, letters, handwritten manuscripts) was widely circulated among intellectual elites and held a prominent place in private libraries⁶³.

Celem najważniejszym, którego osiągnięciu służyć mają wszystkie zebrane w tej książce analizy cząstkowe, jest próba zrekonstruowania wyczytanej z korespondencji wieszczów ich jednostkowej (choć – co oczywiste – wyrastającej z praktyki i kultury epoki) teorii podróżowania. Chodzi mi mianowicie o osobiste, indywidualne definicje, poddające skonwencjonalizowaną

---

62 Tamże, s. 37.

63 J. Adler: *Origins of sightseeing*. „Annals of Tourism Research” 1989, vol. 16, s. 17.

i zrytualizowaną praktykę subiektywnemu oglądowi i wydobywające te jej elementy, które z prywatnej perspektywy ukazują swoją wartość. Takich ujęć poszukiwać będę w epistolografii wieszczów: definicji ujawniających naddatek wobec rozpowszechnionych w epoce praktyk i przekonań na temat podróży, spostrzeżeń pozwalających zrozumieć lepiej, czym było podróżowanie dla Mickiewicza i Słowackiego, jakie wartości i sensy przypisywali tej popularnej w ich epoce formie ludzkiej aktywności.

Perspektywa porównawcza w tym wypadku musi być z konieczności podszyta formułą „antagonizmu wieszczów”, a w każdym razie natrętnym pytaniem o to, czy w tej akurat kwestii poglądy dwóch największych poetów polskiego romantyzmu okażą się zbieżne, czy też potwierdzą zrodzone jeszcze za ich życia przekonanie o skrajnej odmienności osobowości i temperamentów twórczych obu autorów. Pytanie to nie będzie dla prowadzonych tu rozważań kluczowe, ale analizując korespondencję poetów i próbując oddzielić elementy typowe, wynikające z pokoleniowej sytuacji i edukacji, od tych stanowiących wyraz jednostkowych przeżyć i indywidualnego namysłu, postaram się udzielić na nie ostrożnej, lecz popartej tekstowymi dowodami, odpowiedzi. Sprowadzać się ona jednak będzie wyłącznie do zakreslenia pola podobieństw i różnic, nie stanowiąc argumentu na poparcie lub obalenie antagonistycznej tezy.

* * *

Wykaz zastosowanych skrótów

- AM, L14 – A. Mickiewicz: *Listy. Część pierwsza 1815–1829*. Oprac. M. Dernałowicz, E. Jaworska, M. Zielińska. W: *Tenże: Dzieła*. T. 14. Red. Z.J. Nowak, M. Prussak, Z. Stefanowska, C. Zgorzelski. Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, Warszawa 1998.
- AM, L15 – A. Mickiewicz: *Listy. Część druga 1830–1841*. Oprac. M. Dernałowicz, E. Jaworska, M. Zielińska. W: *Tenże: Dzieła*. T. 15. Red. Z.J. Nowak, M. Prussak, Z. Stefanowska, C. Zgorzelski. Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, Warszawa 2003.
- AM, L16 – A. Mickiewicz: *Listy. Część trzecia 1842–1848*. Oprac. M. Dernałowicz, E. Jaworska, M. Zielińska. W: *Tenże: Dzieła*. T. 16. Red. Z.J. Nowak, M. Prussak, Z. Stefanowska, C. Zgorzelski. Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, Warszawa 2004.

- AM, L17 – A. Mickiewicz: *Listy. Część czwarta 1849–1855*. Oprac. M. Dernałowicz, E. Jaworska, M. Zielińska. W: Tenże: *Dzieła*. T. 17. Red. Z.J. Nowak, M. Prussak, Z. Stefanowska, C. Zgorzelski. Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, Warszawa 2005.
- JS, K17 – J. Słowacki: *Korespondencja*. Wstęp i oprac. M. Troszyński. Oprac. tekstu M. Troszyński, E. Mirkowska. W: Tenże: *Dzieła zebrane*. T. 17. Wstęp i oprac. M. Troszyński. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2022.
- JS, K18 – J. Słowacki: *Korespondencja*. Wstęp i oprac. M. Troszyński. Oprac. tekstu M. Troszyński, E. Mirkowska. W: Tenże: *Dzieła zebrane*. T. 18. Wstęp i oprac. M. Troszyński. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2022.

Cytaty z korespondencji poetów opatrywane są każdorazowo informacjami dotyczącymi adresata, a także miejsca i daty powstania listu, z którego dany fragment pochodzi (zgodnie z opisami zastosowanymi w przywoływanych wydaniach).